յայտնեց։ Ցանցաւորներ պրոուչիկ Նիկիտա Զանիրէգովին, Ար. Թէչատուրովին, Զագարրէ-գովին, Արծաթպանեանցին, Զուզաեվին, Ամիրխանովին, Աղաջան Բաղալովին և Վ. Արութի-նովին զրկել բոլոր իրաւունքներից և ենթարկել տաժանակիր աշխատանքներին 10 տարի ժամանակով և յետոյ բնակեցնել Սիբիրում։ Կոն. Վարդանովին ենթարկել տաժանակիր աշխատանքների 10 տարի։ Ի. Մուրադովին բնակեցնել Սիբիրում։ Դէոր. Դիդարովին ենթարկել զործարանական աշխատանքներին 6 տարի ժամանակով։ Դէոր. Միրիանովին և Զաք. Նանկիդովին կալանաւորել ուղղող բոտաների մէջ 1 տարի ժամանակով։ Ի. Բաղալեանցին ուղղող բոտաների մէջ կալանաւորել 3 տարի ժամանակով։ Դէոր. Դամբարովին ենթարկել տաժանակիր աշխատանքների 8 տարի ժամանակով, իսկ յետոյ բնակեցնել Սիբիրում։ Աբել Հաջիմահմուդովին ենթարկել տաժանակիր աշխատանքների 4 տարի ժամանակով, իսկ յետոյ բնակեցնել Սիբիրում։ Իշխան Լուկա Անդրոնիկովին զրկել իրաւունքներից և 2 ամիս կալանաւորել բանտի մէջ։ Մեղադրված՝ Բակալովին, Ե. Կալանտարովին, Գիւլջանովին, Բախչիսարայցևին, Տէր-Սարքիսովին, Լազարևին, Եկատերինա Պոպովին, Ար. Հաջիմահմուդովին, Ցիսկարաշվիլի, Եա. Դուրգալովին, Կանոնչին, Պ. Կարայևին, Կվինիկաձէին և Իվ. Բէժանովին արդարացնել և միջնորդել Դիդարովի և Ար. Հաջիմահմուդովի պատժի թեթևացնելու մասին։

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

—

25 փետրվար

Փոթորկալից էին ամսոյս 8-ի, 14-ի և 18-ի քաղաքային խորհրդի նիստերը։

Ես չեմ կարող այդ նիստերի մանրամասնութիւնները հաղորդել ձեր ընթերցողներին, այդ մասին պէտք էր որ լինէի կամ սղագիր և կամ արագագիր. այդ յատկութիւններից զուրկ լինելով, հաղորդում եմ նիստերի մէջ վիճաբանութեան դրած խնդիրների էական և վերջնական հանգամանքները։

Ցիշեալ նիստերում քննութեան առարկայ եղան քաղաքի մաքրութեան և բնակիչներին հայ տալու խնդիրները։ Քաղաքի ճանապարհները, փողոցները՝ սալարկները, կամուրջները, հրապարակները և ջրանցքները մաքուր և չէն պահելու համար քաղաքային խորհուրդը (Դումա) իր նախորդ նիստերում որոշել է հարկաւոր եղած ծախսը վերցնել քաղաքային արկղից։ Այս պատճառով, պ. քաղաքագլուխը առաջարկում էր, ամսոյս 8-ին, խորհրդին որ սա նշանակէ մի գումար, որով հնար լինի մաքրել տալ քաղաքի այն տեղերը, որտեղերից վարակիչ հիւանդութիւններ յառաջ գալու երկիւղ կայ։ Բայց որովհետև այդպիսի տեղերի ոչ տարածութեան չափը, ոչ մաքրելու հարկաւոր եղած գումարի նախահաշիւը չէր յայտնի, ուստի խորհուրդը վճռեց յետաձգել այդ առաջարկութիւնը երկու չաթի ժամանակով, որպէս զի գործադիր վարչութիւնը (управа) պատրաստէ նախահաշիւը և զեկուցանէ խորհրդին, համաձայն առաջարկութեան իրաւասու պ. պ. վ. և վաս. Եղիազարեանների։

Հիմայ որ հէն սկսվել է, միւս կողմից էլ առատ անձրևներ են գալիս, գլխաւոր փողոցներիցն անգամ անցուդարձը չափազանց դժուարացած լինելով, յուսով ենք որ ք. վարչութիւնը չի ուշացնի իր զեկուցումը, ի նկատի առնելով քաղաքիս թաղերի աննկարագրելի աղտոտները ևս, որ տաքութեան սկսվելու հետ, կարող են զարհուրելի կերպիւ թունաւորել օդը և հիւանդութիւններ առաջ բերել։

Երկրորդ խնդիրը կայանում էր Նորանում, որ պ. քաղաքագլուխը առաջարկում էր փոխել նախորդ նիստերում կայացած հետեւեալ վճիռները,

1) Այն, որի զօրութիւնով ք. վարչութիւնը պէտք էր առանձին յանձնաժողովի ձեռքով ցորեն կամ ալիւր բերել տար և խալվարը 70 ռուբլով բաժանէր հացթուխներին, որպէս զի սոքա պարտաւոր լինէին թխած հացի փարը (12 ֆունտը) ծախելու քաղաքացիներին 60 կոպէկով և նոյն գնով տալ գիւղացիներին ևս, իւրաքանչիւր գիւղացու 6 ֆունտ միայն։

Եթէ չեմ սխալվում, այս վճիռը կայացել էր պ. քաղաքագլխի առաջարկութեան համաձայն, բայց այն ժամանակ, երբ կարիք էր տակաւին ցորենի և ալիւրի խալվարը գնել 70—75 ռուբլով։ Փոքր միջոցից յետոյ ցորենի և ալիւրի խալվարը բարձրանալով մինչ 80—100 ռուբլի, քաղաքը կարող էր, այդ վճռին համաձայն, օրական 150—200 ռուբլ վնասի ենթարկվել. ուստի հակառակ օրէնքի, բայց յօգուտ քաղաքի, վերոյիշեալ վճիռը փոխվեց այսպէս.

ա.) Ինչ գնով որ քաղաքային վարչութեան կողմից նշանակած յանձնաժողովը կարողանայ ձեռք բերել ցորենը կամ ալիւրը, նոյն գնով տալ հացթուխներին և թխած հացի գինը աւելացնել։

բ.) Որովհետև քաղ. վարչութիւնը չէ կարող այնքան ցորեն և ալիւր ձեռք բերել, որ կարողանայ լրացնել և գիւղացիների պիտոյքը, ուստի դոցա տրուելիք հացի քանակութեան վերաբերեալ վճիռը թողնել անփոփոխ։

2) Վերոյիշեալ փոփոխութիւնների հետ փոխվեցան մի քանի վճռված խնդիրներ ևս. ա) անգործադրելի մնաց այն վճիռը, որով քաղաքային խորհուրդը պարտաւորվում էր առանձին յանձնաժողովի հսկողութեան ներքոյ բանալ 4 հացարան աղքատ հայերի համար և, կարծեմ, 6 հացարան աղքատ թուրքերի համար, որտեղից աղքատութեան տոմսակ ստացած մարդիկ պէտք է էժան գնով թխած հաց գնէին իրանց համար յատկացած խանութներից։ բ.) Անգործադրելի մնաց այն որոշումն, որ եթէ թուրք-հացթուխները չը համաձայնվէին վարչութեան նշանակած գնով թխած հաց տալ քաղաքիս աղքատներին, պէտք էր հայերն իրանց աղքատների համար առանձին հացարան բանային, իսկ թուրքերն արդէն օգնում էին իրանց աղքատներին նորանով որ՝ մինչև իրանց հաւատակիցներին չը բաւականացնէին թխած հացով, ուշադրութիւն չէին դարձնում հայ աղքատների աղաչական ձայնին։

Այսպիսով քաղաքիս աղքատները ընդհանրապէս և ի մասնաւորի, հայ աղքատները, ոչինչ չը չափվեցան քաղաքային խորհրդի և վարչութեան վերոյիշեալ որոշումներից և ստիպվեցան հարուստների հետ հաւասար գնով հաց գնել. այն զանազանութիւնով, որ հարուստ և ազդեցութիւն ունեցող մարդիկ մի և նոյն գնով աւելի լաւ թխած ու մաքուր հաց էին ուտում, քան թէ աղքատները։

Եթէ թուրք և հայ աղքատները մի օգուտ ստացան այս նեղ հանգամանքներում, այդ էլ կայանում էր Նորանում, որ թէ նահանգապետի և թէ քաղաքագլխի կողմից մասնաւոր մարդիկ նշանակվելով, կամաւոր նուէրներ ժողովեցին, որից, ինչպէս լսել եմ, զոյացաւ մօտ 2700 ռուբլ, և այդ գումարը՝ նահանգապետից նշանակված մասնաժողովի ձեռքով բաժանվեց հայ և թուրք աղքատներին։ Քաղաքային վարչութեան և մասնաւոր խորհրդին կարելի է չնորհակալութիւն յայտնել այն առանձին փոփոխութեան մասին, որ ալիւր բերելու համար նշանակած յանձնաժողովի նկատմամբ եղաւ։

Նախկին յանձնաժողովը չարդարացնելով քաղ. խորհրդի յոյսերը և պաշտօնազուրկ լինելով, ընկաւ քննութեան տակ և դրա տեղը նշանակվեց մի առանձին յանձնաժողով, որը կարճ միջոցում լրացրեց քաղաքը ցորենով և ալիւրով, ու սորանով կոտրեց հացի գինը։

Նախկին յանձնաժողովի նախագահն էր պ. քաղաքագլուխը. քննիչ-յանձնաժողովը իր զրաւոր զեկուցման մէջ մեղադրեց յանձնաժողովի անդամ Միրզա Հիւսէյնին, որը յանձնաժողովի հաւատարմութիւնը ի չարն գործ դնելով, իր մօտ պահել էր երկար միջոց յանձնաժողովից ստացած փողերը և ժողովի նախագահին չարունակաբար հաւատացնելիս է եղել, թէ Թիֆլիսից այդ գումարով ալիւր է գնել տուել իր զործակատարի ձեռքով և թէ այսօր էգուց կը ստացվի. այդպիսով քաղաքի փողերը պահել էր իր մօտ երկար միջոց և արհեստական կերպով թանգութիւն ձգել քաղաքի մէջ, որպէս զի իր ամբարի ցորենը բարձր գնով վաճառէ և, ինչպէս ասում են, կարողացել էր հասնել իր նպատակին։

Քննիչ-յանձնաժողովը մեղադրում էր զորա հետ պ. քաղաքագլխին ևս, իբր յանձնաժողովի նախագահի, որը չափազանց հաւատ ընծայելով իր ստորադրեալին, արհեստական թանգութեան առիթ էր տուել. ուստի քննիչ-յանձնաժողովը, յայտնելով իր զրաւով կարծիքը ք. վարչութեան, սա իր կողմից յայտնելով խորհրդին, վերջինս վճռեց երեք օրվայ ընթացքում բացատրութիւն պահանջել յիշեալ անձերից։

Այս նպատակով ք. խորհրդարանում երկու փոթորկալից՝ բայց ըստ էութեան անօգուտ՝ նիստեր եղան։

Հարցը նորանում էր, թէ ով պէտք է քաղաքագլխի փոխարէն նախագահէ, քանի որ պ. քաղաքագլուխը մի և նոյն ժամանակ իբրև նախագահ յանձնաժողովի ենթարկվում է պատասխանատուութեան։ Երկար ու ձանձրալի վիճաբանութիւններից յետոյ վճռվեց, որ նախագահէ ոչ թէ այն իրաւասուն, որ ամենից աւելի ընտրական ձայն է ստացել, որովհետև ոչ պետական լեզուն և ոչ էլ օրէնքն է իմանում, այլ նախագահէ վարչութեան նոյն անդամը, որ համարվում է քաղաքագլխի տեղակալ. դա պ. Վ. Պապաջանեանցն էր։ Այս վերջինը, որ երկու անգամ նախագահեց երկար վիճաբանութիւններից յետոյ, կարդաց վարչութեան զեկուցումն ու որոշումն, որ կայացել էր քննիչ-յանձնաժողովի տեղեկագրի վրա և երևեցաւ որ վարչութեան կարծիքով ևս Հ. Մ. Հիւսէյինը պէտք է վճարէ քաղաքի կրած վնասը հացի թանգանալու մասին, և զրկվելու է իրաւական ձայնից։ Խորհուրդը լսելով վարչութեան վճռի տրամադրութիւնը, կամեցաւ իմանալ թէ մեղադրուածներն ինչով են արդարանում քննիչ-յանձնաժողովի տեղեկագրի առջև։—Պ. քաղաքագլուխը իր զրաւոր երկար բացատրութեան մէջ

Երիտասարդը նստեց Նրա մօտ։

Նրանք մի քանի րոպէ մնացին լուռ. խօսք չէին գտնում խօսելու։ Լալան տակաւին խորին յուզմունքի մէջ, մտաբերում էր այն սոսկալի տեսիլքը, որ այնքան վախեցրեց Նրան։ Վարդանը մտածում էր, թէ ինչու այդ անմեղ, անփորձ աղջիկը աղաչում էր հեռացնել իրան հայրենի աշխարհից, ուր նա այնքան սիրված էր ընտանիքից. ինչու ցանկանում էր նա մի ուրիշ, հեռու երկիր գնալ. Մթթէ սէրը, սիրած տղամարդի սէրը ձգել էր նրան այս ցնորքների մէջ։ Բայց սէրը դեռ ևս նրա համար մի անորոշ և մթին զգացմունք էր։ Երիտասարդը հարցրեց.

—Ի՞նչով է վատ այդ երկիրը։

—Վատ է, չատ վատ է, պատասխանեց նա տխրութեամբ լի ձայնով.—տեսնում ես այդ գերեզմանը։

Նա ցոյց տուեց Սօնայի գերեզմանը։

—Գիտես, ով է դրած նրա մէջ։

—Գիտեմ...

—Գիտես, ինչպէս մեռաւ նա։

—Գիտեմ...

—Ես չեմ ուզում Սօնայի պէս մեռնել, Վարդան, ես վախենում եմ թոյից... վախենում եմ գերեզմանից...

Կրկին խեղճ աղջկայ աչքերը լցվեցան արտասուքով։

—Ի՞նչու ես կարծում, Լալայ, թէ դու էլ Սօնայի պէս բախտ կունենաս, հարցրեց երիտասարդը Նրա ձեռքից բռնելով։—Այդ մի ցաւալի դէպք էր, որ ամեն աղջկայ հետ չէ պատահում։ Ի՞նչու ես դու մտածում, որ մի և նոյնը կարող է և քեզ պատահել։

—Ես այդ միշտ մտածում էի...միշտ սպասում էի...հէնց այն օրից, երբ սկսեցի հասկանալ թէ ինչու են ինձ տղայի հագուստով պահում....Այստեղ աղջիկ լինելը Աստուծոյ պատիժն է....մի յանցանք է....մանաւանդ սիրուն աղջիկ լինելը.... Լսիր, Վարդան, ես մի ծանօթ աղջիկ ունէի, որին շատ սիրում էի, նա շատ լաւ աղջիկ էր և մեր դրացի էր։ Մայրը ամեն օր ծեծում էր Նրան, թէ ինչու նա սիրուն ծնվեց, թէ ինչու նա օրըստօրէ գեղեցկանում էր։ Դու, ասում էր մայրը, մեր գլխին մի պատուհաս կը բերես...և Նարգիսը լաց էր լինում.—այդպէս էր Նրա անունը։ Մայրը չէր թողնում Նարգիսին, որ նա իր երեսը լուանայ, որ մազերը սանդրէ և միշտ պատառոտած հագուստով էր պահում։ Վերջը քրդերը տարան Նարգիսին։ Քանի օր առաջ ես տեսայ Նրան, ախ, որքան տգեղացել էր...այժմ նա սիրուն չէր.... Ասում էր, Ստեփանիկ, շատ վատ է քրդի կին լինելը...և լաց էր լինում....

Լալան ինքն էլ սկսեց լաց լինել։ Երբ մի փոքր հանգստացաւ, հարցրեց.

—Վարդան, դու ինձ այստեղից կը տանես, այնպէս չէ։

—Կը տանեմ, միամիտ կաց։

Շուտ տար, կուզես, հէնց հիմայ տար, ես կը գամ քեզ հետ, ուր որ տանելու լինես։

—Մի քանի օր սպասիր, Լալայ, մինչև հօրդ հետ կը խօսեմ։

Այսպէս նստած, Նրանք երկար և երկար խօսում էին գիշերային մթութեան մէջ, մինչև տրտութեան զգացմունքը տեղի տուեց սիրոյ բերկրութեան զգացմունքին։

ԺԹ.

Միւս առաւօտ Վարդանը զարթնեց շատ ուշ, որովհետև գիշերը մեծ մասը անց էր կացրել անքուն։ Մի գաղտնի ուրախութիւն փայլում էր Նրա փոքր ինչ գունաթափ դէմքի վրա։ Նա տեսաւ, որ պ. Դուզուկիլանը օթայում չէ, միայն մի անկիւնում դրած էր Նրա ճանապարհորդական խուրջինը։ Ո՞ւր էր գնացել այդ մարդը։ Վարդանը հէնց առաջին օրից նկատեց, որ պարոնը մի անփորձ երիտասարդ էր, որին պէտք էր պահպանել և աչքից հեռու չը թողնել։

Ներունու տանը ամեն ոք զբաղված էր իր սովորական գործով։ Խաչօի որդիները գնացել էին իրանց դաշտային մշակութիւնները հոգալու։ Ինքը Ներունի հայրը դուրս էր եկել, որ տեսնէ, թէ ինչ են չինում որդիները։ Հարսները զբաղված էին տնային տնտեսութիւնով։ Ոչ ոք անգործ չէր։ Միայն Հայրապետը մնացել էր տանը։ Նա յարմար ժամանակ համարեց մտնել Վարդանի մօտ, մտածելով, գուցէ Նրանից մի բացատրութիւն կը լսէ Լալայի մասին և առիթ կունենայ քրոջ մասին խօսելու։ Նրա միւս եղբայրները, բացի Ապօից, այլ ևս Լալայի մասին չէին մտածում, և համարեա մոռացել էին, թէ ինչ վտանգ է սպառնում Նրան քուրդ բէկից։ Նրանք թողել էին Լալային իր բախտին, կրկնելով այն ճակատագրական խօսքը, թէ ինչ որ Աստուած կամեցել է այն կը լինի։ Հայրը դեռ ոչինչ լսած չէր։ Նա մտածում էր ստուգել Թօմաս էֆէնդու անցեալը, որին համարում էր իր Լալայի ապագայ փեսան։

Երբ Հայրապետը մտաւ օդան, Վարդանը հարցրեց Նրանից.

—Ո՞ւր է գնացել իմ Նոր ընկերը։

Հայրապետը հասկանալով, որ պ. Դուզուկիլանի մասին է հարցնում, պատասխանեց.

—Զարմանալի մարդ է այդ քո Նոր ընկերը, վաղ-առաւօտեան, դեռ արևը չը ծագած, վեր կացաւ, երկայն կօշիկները հագաւ, առանց լուացվելու, առանց սանրվելու, և առանց նախաճաշիկ ուտելու, իր ծանր դաւազանը վեր առեց, և մնից դուրս գնաց։ Մենք հարցրինք, ուր ես գնում, նա ոչինչ չը պատասխանեց, գլուխը շարժեց և հեռացաւ։

—Ո՞ւր գնաց, հարցրեց Վարդանը անհանգստութեամբ։

—Չը գիտեմ, միայն ես գիւղի մէջ տեսայ, նա հանդիպեց մի կիսամերկ և ոտաբոբիկ աղջկայ, որ գնում էր գետից ջուր բերելու. «Ինչու ես այսպէս հագնվել, հարցրեց նա աղջկանից, քո հասակում անվայելուչ է այսպէս հագնվելը։ Աղջիկը պատասխանեց, թէ իր ծնողները աղքատ մարդիկ են։ Նա հանեց իր քսակից մի ոսկի և տուեց աղքատ աղջկան։ Ես կարծում եմ, Վարդան, այդ վերջին դրամն էր, որ նա ունէր։

—Կարելի էր, պատասխանեց Վարդանը մտայուզութեան մէջ,—բայց յետոյ ուր գնաց։

—Յետոյ մօտեցաւ նա մի խումբ գիւղացիների, որ նոր էին դուրս եկել ժամից, և հաւաքված եկեղեցու դրանը, խօսում էին հարկերի բաժանման վրա։ Նա խօսակցութեան մէջ մտաւ և սկսեց բացատրել գիւղացիներին, թէ նրանք վճարում են կառավարութեանը աւելի քան թէ պէտք է վճարել, բայց իրանց հասարակական գործերի մասին ամենևին հոգ չեն տանում։ Խօսում էր աղջկանց և տղայոց դպրոցների մասին, որոնցից զուրկ են մեր գիւղացիները. խօսում էր ինչ-որ ընկերութեան մասին, որ կարող էր բարձրել գիւղացու տնտեսական վիճակը. խօսում էր ինչ-որ հասարակաց դրամարկղի մասին, որտեղից գիւղացին կարող էր էժան տոկոսով փող վեր առնել կարօտութեան ժամանակ,—ով է իմանում, հաղար ու մէկ այս տեսակ բաների վրա էր խօսում։

—Ի՞նչ պատասխանեցին գիւղացիները, հարցրեց Վարդանը հետաքրքրվելով։

—Գիւղացիները ծիծաղեցին, հռհռացին և ոչինչ չը պատասխանեցին։ Մէկը Նրանցից ասաց իր ընկերին՝ «այդ մարդը խենթ է»։

—Փառք Աստուծոյ, խենթը մենակ ես չեմ եղել, ասաց Վարդանը ծիծաղելով,—ես կարծում էի, մենակ ինձ են խենթ համարում։—Յետոյ,

—Յետոյ գիւղացիներից մէկը հրաւիրեց Նրան մտնել իր հետ զսվէտունը մի բաժակ արաղ խմելու։ Նա ընդունեց հրաւէրը։ Զսվետեղ գտնվում էր բոլորովին հարբած մի բազմութիւն։ Նա ինքը չատ փոքր խմեց, բայց վճարեց բոլորի համար։ Այնտեղ ևս սկսեց իր քարոզները գիւղացու բարոյութեան մասին և սկսեց բացատրել նրա թշուառութեան պատճառները։ Նա խօսում էր տաք և ոգեորված կերպով։ Ես առաջին անգամ զգում էի իմ մէջ, թէ ինչ մեծ ներգործութիւն ունի խօսքի ուժը։ Բայց գիւղացիները արհամարհանքով լսում էին Նրան։ Մէկը հարցրեց Նրանից, թէ «ինչ պաշտօն, ինչ ատիճան ունիս». կամ

առաջին նիստում բողոքեց քննիչ-յանձնաժողովի առ ինքն յայտնած մեղադրանքների դէմ, բայց մի և նոյն ժամանակ ապացուցեց քննիչ-յանձնաժողովի նկատողութիւնները դէպի Մ. Հիւսէյինը, յայտնելով որ չորս անգամ խաբվել է վերջինի կեղծ ու պատիր շողոքորթ խոստումներից։

Պ. քաղաքագլխից յետոյ պէտք է Մ. Հիւսէյինը տար իր բացատրութիւնը. բայց սա յայտնեց թէ՝ մինչից երկու ժամ առաջ է ստացել վարչութեան անգամ Պապայանեանցի ստորագրութիւնով մի յայտագիր, որի մէջ ասուած է, որ երեք օրից յետոյ պէտք է տայ Մ. Հիւսէյին իր գրաւոր բացատրութիւնը։ Այս անզգոյշ դէպքից օգուտ քաղելով, Մ. Հիւսէյինը չը պատասխանեց խորհրդին և այսպէս՝ պ. Նախագահի անզգոյշ ստորագրութեան առթիւ, 5 ժամ անօգուտ վիճաբանելուց յետոյ՝ Միրզայ Հիւսէյինին կրկին երեք օր ժամանակ տրվեցաւ, որ ներկայացնէ իր գրաւոր բացատրութիւնը և նիստը փակվեց։

Այդ երեք օրվայ ընթացքում կարծիքների մէջ շատ փոփոխութիւններ եղան յօգուտ Մ. Հիւսէյինի. սա այնպիսի գրաւոր փաստեր չունեց, որպիսիները չէր ունեցել քննիչ-յանձնաժողովին ներկայացնելու. իր բացատրութիւնը գրելու համար փաստաբան վարձեց, և այս վերջինը լինելով մի և նոյն ժամանակ իրաւասու, պաշտպան հանդիսացաւ երկրորդ նիստում ևս. բաւական ձայներ մուրաց և մինչև անգամ, պ. քաղաքագլուխին ևս երկրորդ նիստի մէջ զարմանալի փոփոխութիւններ էր արել իր կարծիքների մէջ դէպի Մ. Հիւսէյինը՝ հակառակ իր այն մեղադրական հիմունքներին, որ նախորդ նիստի մէջ էր արել թէ գրաւոր և թէ բանաւոր կերպիւ.... Պ. քաղաքագլուխը Մ. Հիւսէյինի պարտադանցութիւնները երկրորդ նիստի մէջ վերաբերում էր արտաքին հանգամանքների և ոչ նորա բարոյական պակասութիւններին. այն ինչ Մ. Հիւսէյինի բարոյականութեան դէմ բողոքում էին բոլոր հայ իրաւասուները, վարչական ատեանը և նոյն ինքն պ. քաղաքագլուխը երեք օր առաջ։ Այսպիսի հակասական փոփոխումներին պատճառով, երկրորդ նիստը տևեց զկնի ճաշուայ ժամի 6½—2-ը գիշերվայ ժամի. ի վերջոյ քաղ. խորհուրդը 26 ձայնով 10 ձայնի դէմ վճռեց առանց հետևանքի թողուլ քննիչ-յանձնաժողովի մեղադրանքը պ. քաղաքագլխի դէմ, իբր հաց մատակարարող ժողովի նախագահի, որ իրաք ոչինչ բանում չէր մեղադրվում, բացի նորանից որ՝ նախ՝ չափազանց մեծ հաւատ էր ընծայել Մ. Հիւսէյինին և երկրորդ՝ առանց հարցնելու քաղ. վարչութեան ատենին և խորհրդին 10,000 բուբլի էր ուղարկել Թիֆլիս գեներալ

պատասխան ասացաւ, թէ ծառայութեան մէջ չէ գտնվում, խիստ լրբարար ասաց նրան. «էլ ինչ ես դուրս տալիս»...

—Այո, այդ հասարակութեան վրա աղդելու համար անպատճառ պէտք է կամ մուղիր, կամ զայմագամ և կամ Թոմաս էֆէնդու Նման մուլթէվիմ լինել։ Հասարակ գիտնականը ինչ նշանակութիւն ունի նրանց աչքում...խօսեց Վարդանը խորին տխրութեամբ։—Պատմիր, Հայրապետ, չատ հետաքրքիր է։

—Ես, շարունակեց Հայրապետը, բռնեցի նրա ձեռքից և համարեա զգուշով դուրս բերեցի դահլիճից, վախենում էի, որ անկարգութիւն կը պատահի։ Դրսում նա ինձ ասաց. «այսպիսի տեղերում աւելի հեշտ է ճանաչել ժողովրդին. հարբած գրութեան մէջ նա բացում է իր սիրտը»... Մենք շարունակեցինք գնալ դիւղի միջով։ Նրա ուսից քարշ էր ընկած մի կաշեայ պայուսակ, որ լիքն էր զանազան փոքրիկ տետրակներով։ Նա այդ տետրակները բաժանում էր հանդիպած գիւղացիներին. ոմանք չէին ընդունում, ասելով, թէ կարդալ չը գիտեն, իսկ ոմանք ընդունում էին, որոնք նոյնպէս կարդալ չը գիտէին։ Այս վերջինների մէկից ես հարցրի, թէ ինչ պիտի անես, որ առնում ես։ Նա պատասխանեց. «թուղթ է, կը տանեմ տանը պէտք կը գայ. մայրս բուրնօթի (քթախոտ) կը փաթաթէ մէջը։

Վարդանի դէմքը աւելի տխուր արտայայտութիւն ընդունեց, կարծես, մի ներքին ցաւ սկսեց տանջել նրան։

—Դու ունես այդ տետրակներից, հարցրեց նա։

—Ունեմ, երկու հատ ես վեր առայ։

Վարդանը թերթեց տետրակները, մի փոքր կարդաց, և ասաց վրդովված ձայնով.

—Այսպիսի տետրակների տարածելը տգէտ ժողովրդի մէջ յիմարութիւն է...։—Յետոյ ուր գնաց նա։

—Ինձ հետ միասին դուրս եկաւ մեր գիւղից, խնդրեց, որ ես նրան մենակ թողնեմ։ Ես բաժանվեցայ։ Նա բռնեց առաջին հանդիպած ճանապարհը և սկսեց դիմել դէպի մի ուրիշ գիւղ, որ հեռուից երևում էր։ Ես երկար կանգնած, նրա ետևից նայում էի. նա այնպէս չտապում էր, կարծես, այնտեղ սպասում լինէին նրան։ Ես կարող եմ երդվել, որ նա ինքն էլ չը գիտէր, թէ ուր էր գնում. անդադար մոլորվում էր, անդադար ճանապարհից դուրս էր գալիս։

Վերջին խօսքերը Հայրապետը արտասանեց փոքր ինչ ծաղրական կերպով։

—Նա, սիրելի Հայրապետ, ասաց Վարդանը,—ձեր ձորի ոլոր-մոլոր ճանապարհներին կարող է ծանօթ չը լինել, բայց կեանքի ճանապարհի մէջ, հաւատացնում եմ քեզ, նա մի հմուտ ուղեցոյց է։

—Ես էլ մի այսպիսի բան նկատում եմ նրա մէջ, պատասխանեց Հայրապետը զգալով իր անտեղի ծաղրածութեան վրա,—երևում է, որ չատ է կարդացել։

—Բացի կարդալը նա խիստ բարի և ազնիւ մարդ է։

Հայրապետին այժմ չատ չէր հետաքրքրում անծանօթ երիտասարդը. նա առիթ էր որոնում խօսելու իր քրոջ մասին։ Սաւայի պատմութիւնից յետոյ, թէ Վարդանը և Լալան սիրում են միմեանց, նա միշտ սպասում էր, թէ Վարդանը վերջապէս կը յայտնէ իր սէրը, որովհետև Հայրապետից աւելի մտերիմ մարդ չունէր նա այս տան մէջ։ Բայց Վարդանը այժմ, կարծես, մոռացաւ Լալային, և լսելով Հայրապետի խօսքերը պ. Դուդուկջեանի մասին, նա սաստիկ մտատանջութեան մէջ ընկաւ։ Նա վերկացաւ, կամենում էր դուրս գալ օդայից։

—Ո՞ւր ես գնում, հարցրեց Հայրապետը։

—Գնում եմ պտռելու պ. Դուդուկջեանին, ասաց նա,—դու իզուր բաց թողեցիր նրան, Հայրապետ, նա չատ անփորձ տղայ է։

Երկուսը միասին դուրս եկան օդայից։

—Անցնենք ախռատունը, ասաց Վարդանը,—քանի օր է, չեմ տեսել իմ ձիերին։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԴՈԿՏՈՐ ՄՈՐԴՄԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ

—

Հանգուցեալ արժանայիշատակ պ. Մորդմանի որդի և յաջորդ մեծ. դոկտոր Մորդման հետևեալ հնագիտական կարևոր տեղեկութիւն է տուել Քարբերդի մէջ գտնված հին արձանագրութեանց վրա, ուղղելով իր նամակը Կ. Պոլսի պատրիարքարանի քարտուղար պ. Մինաս Չէրազին։ Ահա նամակը։

«Մայրաքաղաքի թերթերը քանիցս անգամ խօսած ըլլալով Քարբերդի մէջ մնաց գըտնուած հնութեանց նկատմամբ, կը փութամ հաղորդել Ձեզ Լատին արձանագրութեան բացատրութիւնն, որոյ խիստ հաւատարիմ և ճշդ մէկ օրինակը ցոյց տրուեցաւ ինձ այս օրերս։ Նախ դիտել կուտամ թէ արձանագրութիւնը բնաւ խանգարուած կամ անընթեռնելի չէ. ուստի հարկ է խոստովանիլ թէ այս հաղորդուած օրինակը իւր ճշդութեամբ շատ գերազանց է այն բազմաթիւ օրինակութիւններէն, որք ստէպ դաւառներէն մեզ կը յղուին։

«Ցիշեալ հնութիւնն յիշակերտ մը կամ մանաւանդ արձան մ'է, զոր ի պատիւ Ներոն կայսեր կանգնած է Դաղղիական Երրորդ լէգէոնն, որ Պարթևաց դէմ մարտնչելու գընացած էր ընդ հրամանատարութեամբ Կորբուլոնի և Աւրելիոս Փուլվոսի։ Մեզ հասած արձանագրութիւնը ձօնին պատճէնը կը ներկայացնէ։ Ահա թարգմանութիւնն.

«Ի պատիւ Ներոնի, որդի Կղօդիոս Աստուծոյն, հրամանատար և կեսար, գերագոյն քահանայապետ, ԺԱ. անգամ Տրիբուն, Դ. անգամ Հիւպատոս, Թ. անգամ հրամանատար կարգված, Հայր Հայրենեաց,—կանգնեալ ի ձեռն գաղղիական երրորդ լէգէոնին ընդ հրամանատարութեամբ Անէիոս Դոմիտիոս Կորբուլոնի, նահանգապետի և կայսերական փոխանորդի, և Մ. Աւրելիոս Փուլվոսի, կայսերական փոխանորդի։»

«Հռոմայեցիք և Պարթևք Հայաստանի գահուն վրա գերիշխանութեան իրաւունքն իւրարու ձեռքէ կը յափշտակէին շարունակ։ Ներոն կայսեր Հռովմայ գահը բարձրացած միջոցին, Ողոդէս Ա. յաջողած էր իւր Տիրիթ (Տրդատ) եղբայրն Հայաստանի վեհապետ կարգելու։ Ակէ ծագեցաւ այդ երկու պետութեանց մէջ կատաղի պատերազմ մը, զոր Տակիտոս նկարագրած է մանրամասն։ Երկար մաքառումներէ յետոյ վէճը դադրեցաւ Տիրիթի և Կորբուլոնի մէջ դաշնագիր մը հաստատելով։ Հռոմ անոնցմէ ձեւակերպութեամբ մը գոհ եղաւ։ Եփրատի մէկ կղզեկին մէջ՝ Տիրիթ իւր թագը Ներոն կայսեր արձանին ստորոտը դրաւ։ Գրեթէ յաղթական ուղևորութիւն մ'բրաւ Փոքր Ասիոյ, Յունաստանի և Իտալիոյ մէջէն մինչև Հռոմ երթալու և հոն կայսեր ձեռքէն թագն ընդունելու համար, ժողովրդային շքեղ հանդէսներու մէջ։ Հռոմ հրճվեցաւ որ համաձայնութեամբ մը վերջ գտաւ անօգուտ պատերազմ մը, որոյ համար միլիոններ վատնած էր։

«Քարբերդի մէջ գտնուած հնութիւնը կը թուի ապացուցանել թէ դաշնագրին առաջին տարամարութիւնը կատարուած է Եփրատայ ափանց վրա՝ այդ քաղաքին մօտ, և հաւանական է որ վերոյիշեալ մարմարիոնը նշխար մը լինի այն արձանին, որուն առջև հպատակութեան ցոյց տեղի ունեցաւ։ Արձանագրութեան թուականն է կայսեր Թ-րդ հրամանատարութիւնն և ԺԱ-րդ տրիբունութիւնն, այսինքն Քրիստոսի 64 թուականն։ Աւելորդ կը համարիմ մանրամասն հետազօտել ատ Ներոնի կայսրութեան ժամանակագրութիւնն և ուրիշ խնդիրներ, զորս յաջող կերպով կը լուծէ այդ կարևոր գիւտը։»

(Մասիս)

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՍԵՓԱԿԱՆ ԹՂԹԱԿՑԻ

ԱԹԱԼՑԻԱ, 20 մարտի։ Հայ-Կաթոլիկ հոգևոր վարչութեան նախագահ հայր Նահիտեան հրման ուղարկեց իրան ստորագրված եկեղեցիներին հետևել «Մշակի» համարներին և հանգանակութիւններ բացանել յօգուտ Վանի սովատանջների։ Հաւաքված նուիրատուութիւնները հայր Նահիտեանի հրամանով, պէտք է յանձնվեն «Մշակի» խմբագրութեանը։

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

ԼՕՆԴՈՆ, 18/30 մարտի։ Տեղեկացնում են, որ Արգուրախման դուրս եկաւ Կուդուզից Կլիորիի վրա։ Նեշերադ գնում է Կարուլ, որտեղից բնակիչները խումբերով գաղթում են։ Պարլամենտական ընտրութիւնները սկսվեցան։ Տոսն և մէկ ընտրողական շրջաններում առաջարկված կանդիդատները ընտրվեցին առանց ընդդիմադրութեան։

ՓԱՐԻԶ, 18/30 մարտի։ Հրամաններ են հրատարակված եղուիտների և նրանց ուսումնարանների փակելու վերաբերութեամբ։ Կոնդրեգացիաների վրա պարտաւորութիւններ է դրված կանոնադրութիւններ ներկայացնել, որպէս զի հրման ստանան իրանց գործունէութիւնը սկսելու համար։

խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

ԱՌԱՎԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԳԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Պ. Ա. կամսարական, ուղարկելով մեզ ՍՂՆԱԽԻՑ 7 բուբլ յօգուտ Վանի սովատանջների, որ նա հաւաքել է հանգանակութեամբ յիշեալ քաղաքում, գրում է մեզ։ «Այս գումարը չնչին է, բայց եթէ փոքր ի չատէ ծանօթ լինէիք այստեղի հայ բնակիչների հետ, կը տեսնէիք, որ սրանց վրա միայն լոկ հայ անուն է, իսկ հոգով, լեզուով, գրով և սովորութիւններով վրացիներ են։ Ունեն միայն մի ընդհանուր հայոց յատկութիւն՝ արծաթասիրութիւն։ Այստեղի հայ քահանաներն անգամ խօսում են մէջտ վրացերէն լեզուով։»

—

Այսօր «Մշակի» բաժանորդների թիւը հասաւ 903-ի, առանց հաշուելու հատով ծախված համարները։ Եթէ հաշուենք որ ամեն օր թիֆլիսում մօտ 50 հատ է ծախվում «Մշակը», ուրեմն մեր բոլոր բաժանորդների թիւը կը լինի 950։ Ստորագրութիւնը դեռ շարունակվում է։

—

ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ բնակվող սիկին կատարինէ Ալիխանեանց ուղարկել է մեզ 100 բուբլ յօգուտ Վանի սովատանջների և նոյն նպատակով ստացանք 100 բուբլ Բաղդասար և Վասիլ Եղիազարեանց եղբայրներից։

Նրանք սկսեցին դիմել դէպի ախռատունը։ Բակում Վարդանը պատահեց Լալային, որ նստած պարտէզի միջով հոսող վտակի ափի մօտ, լուացվում էր։ Երևի, նա էլ նոր էր դարթել քընից։

—Բարի լոյս, Ստեփանիկ, կոչեց հեռուից Վարդանը։

Լալան ոչինչ չը պատասխանեց, միայն գլխի շարժումով ընդունեց նրա ողջոյնը և խորհրդաւոր կերպով ժպտեցաւ։

Ախռատան մէջ կապած էին Վարդանի երեք ուժեղ ձիաները, որոնցից մէկը իրանն էր, իսկ միւս երկուսի վրա նստում էին նրա երկու ծառաները՝ Սաքօն և Եղոն,—երկու հսկայ տղամարդիկ, որ միշտ անբաժան ուղեկիցներ էին Վարդանի հետ։

—Սաքօ, ասաց նա ծառաներից մէկին,—այսօր ձիաները նալել կը տաս և ամեն ինչ կը պատրաստես ճանապարհի համար, մենք երկար չենք մնալու այստեղ։

Յետոյ նա մօտեցաւ ձիաներին, ձեռքը քսեց նրանց գեղեցիկ պարանոցի վրա, և լուռ նայում էր, կարծես, կամենալով գիտենալ, թէ բաւական հանգստացել են, կարող են մի քանի օրվայ ճանապարհը մի գիշերվայ մէջ անցկենալ։

Յետոյ նա հրամայեց ձիաներից մէկը թամբել, որը չուտով պատրաստեցին, նստեց, Հայրապետից հարցնելով.

—Ո՞ր կողմը գնաց պ. Դուդուկջեանը։

Հայրապետը ցոյց տուեց նրան գնացած տեղը, և Վարդանը քշեց ձին դէպի այն կողմը։

Նրա հեռանալուց յետոյ Հայրապետը ընկաւ տխուր մտածութիւնների մէջ. ափնոյ է նայել տալիս Վարդանը իր ձիաները, այս ինչ ճանապարհի պատրաստութիւն է, մինչ նա պիտի թողնէ և գնայ առանց Լալայի մասին մի բան խօսելու, առանց նրան բախտաւորացնելու, և վերջապէս ինչու նա այնպէս սաստիկ հոգածութեան մէջ ընկաւ, երբ լսեց պ. Դուդուկջեանի վերխայական վարմունքը,—այս մտածութիւնները այն

տատուելով։ Հռոմ անոնցմէ ձեւակերպութեամբ մը գոհ եղաւ։ Եփրատի մէկ կղզեկին մէջ՝ Տիրիթ իւր թագը Ներոն կայսեր արձանին ստորոտը դրաւ։ Գրեթէ յաղթական ուղևորութիւն մ'բրաւ Փոքր Ասիոյ, Յունաստանի և Իտալիոյ մէջէն՝ մինչև Հռոմ երթալու և հոն կայսեր ձեռքէն թագն ընդունելու համար, ժողովրդային շքեղ հանդէսներու մէջ։ Հռոմ հրճվեցաւ որ համաձայնութեամբ մը վերջ գտաւ անօգուտ պատերազմ մը, որոյ համար միլիոններ վատնած էր։

«Քարբերդի մէջ գտնուած հնութիւնը կը թուի ապացուցանել թէ դաշնագրին առաջին տարամարութիւնը կատարուած է Եփրատայ ափանց վրա՝ այդ քաղաքին մօտ, և հաւանական է որ վերոյիշեալ մարմարիոնը նշխար մը լինի այն արձանին, որուն առջև հպատակութեան ցոյց տեղի ունեցաւ։ Արձանագրութեան թուականն է կայսեր Թ-րդ հրամանատարութիւնն և ԺԱ-րդ տրիբունութիւնն, այսինքն Քրիստոսի 64 թուականն։ Աւելորդ կը համարիմ մանրամասն հետազօտել ատ Ներոնի կայսրութեան ժամանակագրութիւնն և ուրիշ խնդիրներ, զորս յաջող կերպով կը լուծէ այդ կարևոր գիւտը։»

(Մասիս)

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՍԵՓԱԿԱՆ ԹՂԹԱԿՑԻ

ԱԹԱԼՑԻԱ, 20 մարտի։ Հայ-Կաթոլիկ հոգևոր վարչութեան նախագահ հայր Նահիտեան հրման ուղարկեց իրան ստորագրված եկեղեցիներին հետևել «Մշակի» համարներին և հանգանակութիւններ բացանել յօգուտ Վանի սովատանջների։ Հաւաքված նուիրատուութիւնները հայր Նահիտեանի հրամանով, պէտք է յանձնվեն «Մշակի» խմբագրութեանը։

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

ԼՕՆԴՈՆ, 18/30 մարտի։ Տեղեկացնում են, որ Արգուրախման դուրս եկաւ Կուդուզից Կլիորիի վրա։ Նեշերադ գնում է Կարուլ, որտեղից բնակիչները խումբերով գաղթում են։ Պարլամենտական ընտրութիւնները սկսվեցան։ Տոսն և մէկ ընտրողական շրջաններում առաջարկված կանդիդատները ընտրվեցին առանց ընդդիմադրութեան։

ՓԱՐԻԶ, 18/30 մարտի։ Հրամաններ են հրատարակված եղուիտների և նրանց ուսումնարանների փակելու վերաբերութեամբ։ Կոնդրեգացիաների վրա պարտաւորութիւններ է դրված կանոնադրութիւններ ներկայացնել, որպէս զի հրման ստանան իրանց գործունէութիւնը սկսելու համար։

խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ